रचनात्मकं कार्यम्

(Composition Work)

पत्र-लेखनम्

अयं कालः संचारक्षेत्रे समृद्धकालः अस्ति। विचाराणाम् आदानप्रदानार्थं बहूनि संचारसाधनानि सन्ति परम् अद्यापि पत्रं विचारसम्प्रेषणस्य प्रमुखं साधनं वर्तते। पत्रस्य महत्त्वम् अनेन ज्ञातुं शक्यते यत् अस्मिन् संचारसमृद्धकालेऽपि कार्यालय-सम्बन्धि-सूचनानाम् आदान-प्रदानं पत्रमाध्यमेन एव अधिकं भवति।

पत्रमाध्यमेन वयं विविध-वार्ताः, वैयक्तिकविचारान्, चिन्तनानि, संवेदनाः, अनुभूतिं च प्रकटयितुं शक्नुमः। व्यापारक्षेत्रे, कार्यालयानां कार्यसंदर्भे च वयं पत्राणाम् एव प्रयोगं कुर्मः। अतएव अस्मिन् युगेऽपि पत्रलेखनस्य विशिष्टं महत्त्वं वर्तते। पत्रं द्विविधं भवति — १. औपचारिक-पत्रम् २. अनौपचारिक-पत्रम्

औपचारिकपत्रान्तर्गतं सर्वकारकार्यालयैः व्यावसायिकसंस्थाभिः च कृतः पत्रव्यवहारः आयाति। शुभकामनापत्रं, निमन्त्रणपत्रं, शोकसंवेदनापत्रं, समस्यामूलकपत्रम् इत्यादीनि पत्राणि अपि औपचारिकपत्राणि एव कथ्यन्ते।

अनौपचारिकपत्रस्य अपरनाम व्यक्तिगतपत्रमपि भवति। स्वात्मीयजनानां कृते यत् पत्रं लिख्यते तत् अनौपचारिकपत्रं, व्यक्तिगतपत्रं वा कथ्यते।

अत्र अभ्यासार्थं कानिचन पत्राणि दीयन्ते। छात्राः तानि पठित्वा पत्रलेखनस्य अभ्यासं कुर्युः।

अनौपचारिक-पत्राणि

(१) पित्रे पत्रम्

जयपुरतः

दिनाङ्कः ११.०३.२०१६

श्रद्धेयेषु पितृचरणेषु,

सादरं प्रणामाः।

अत्रकुशलं तत्रास्तु। भवदीयं स्नेहापूरितं पत्रम् अद्यैव अहं प्राप्तवान्। सम्पूर्णं वृत्तं च ज्ञातवान्। अधुना मम वार्षिकी परीक्षा प्रचलति। परीक्षायाम् इदानीं यावत् सर्वाणि प्रश्नपत्राणि सम्यक् अभवन्। शेषविषयाणां स्थितिः अपि समीचीना वर्तते। आशासे यत् परीक्षायाम् उत्तमान् अङ्कान् प्राप्य कक्षायां श्रेष्ठस्थानं प्राप्स्यामि।

परीक्षानन्तरं शीघ्रमेव गृहम् आगमिष्यामि। पूजनीयेषु मातृचरणेषु मम प्रणामः कथनीयः। अनुजाय आशिषः।

भवदाज्ञाकारी पुत्रः
राकेशः

(२) अनुजाय पत्रम्

बीकानेरतः
संस्कृत-दिवसः
दिनाङ्कः १८.०८.२०१६

प्रिय अनुज प्रवीण!

शुभाशीर्वादाः।

अत्र कुशलं तत्रास्तु। तव पत्रम् अद्य एव मया प्राप्तम्। पत्रं पठित्वा सर्वं वृत्तं ज्ञातं, प्रसन्नता च संजाता। त्वं संस्कृतविद्यालये आयोजिते संस्कृतसम्भाषणशिविरे भागं गृहीतवान्। एकमासस्य अभ्यासानन्तरम् अधुना त्वं संस्कृतसम्भाषणे प्रवीणः अभवः इति अस्माकं कृते प्रसन्नतायाः विषयः वर्तते। पित्रा उक्तं यत् यदि योग्यताभिवृद्ध्यर्थं एतादृशाः अन्ये अपि कार्यक्रमाः आयोज्यन्ते तर्हि तेषु त्वया पूर्णोत्साहेन भागः गृहीतव्यः। अध्ययने अपि अवधानं दातव्यम्।

शेषं सर्वं कुशलम्। समये-समये च स्वाध्ययनस्थिति-विषये अवबोधय।

त्वदीयः शुभाकांक्षी
सुरेशः

(३) मित्राय पत्रम्

अजयमेरुतः
दिनाङ्कः ०८.०५.२०१६

प्रियमित्र दीपक!

नमस्ते!

अत्र अहं कुशलः, भवतः कुशलतां कामये। अहं मातापितृभ्यां सह अस्मिन् ग्रीष्मावकाशसमये भ्रमणार्थं हिमाचलप्रदेशं गमिष्यामि। भवान् अपि अस्माभिः सह तत्र चलतु इति मम प्रबलेच्छा अस्ति। वयं सर्वे तत्र मिलित्वा आनन्दानुभवं करिष्यामः। मदीयः अयं प्रस्तावः भवते रोचते चेत्, ज्ञापयतु।

परिवारे पूज्येभ्यो सर्वेभ्यो जनेभ्यो मम सादरप्रणामः निवेदनीयः। पत्रस्योत्तरं शीघ्रमेव प्रेषणीयम्।

भवतः मित्रम्
सोहनः

प्रार्थना-पत्राणि

१. भवान् दशम्याः कक्षायाः छात्रः महेन्द्रः अस्ति। स्वविद्यालयस्य प्रधानाचार्याय दिनद्वयस्य रुग्णतावकाशार्थं प्रार्थनापत्रं लिखतु।

सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयाः

राजकीयः आदर्श-उच्चमाध्यमिक-विद्यालयः,

जयपुरम् (राज.)

विषयः - दिनद्वयस्य रुग्णतावकाशार्थं प्रार्थनापत्रम्।

महोदयाः!

उपर्युक्तविषयान्तर्गते निवेदनम् अस्ति यत् अहं गतदिवसात् अतीव रुग्णोऽस्मि। अतः अहं विद्यालयम् आगन्तुं समर्थः नास्मि।

प्रार्थना अस्ति यत् १३.३.२०१६ तः १४.३.२०१६ दिनाङ्कपर्यन्तं दिनद्वयस्य अवकाशं स्वीकृत्य माम् अनुग्रहीष्यन्ति।

दिनाङ्कः — भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः

१३.०३.२०१६ — महेन्द्रः

कक्षा-दशमी

२. आत्मानं दशम्याः कक्षायाः योगेशं मत्वा स्वविद्यालयस्य प्रधानाचार्याय पार्श्वस्थे विद्यालये आयोज्यमानासु क्रीडाप्रतियोगितासु धावन-प्रतिस्पर्धायां भागं ग्रहीतुं प्रार्थनापत्रं लिखतु।

सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयाः,

राजकीय-माध्यमिक-विद्यालयः,

कोटड़ा, उदयपुरम्

विषयः - धावनप्रतियोगितायां भाग-ग्रहणम्।

महोदयाः!

उपर्युक्तविषयान्तर्गतं सविनयं निवेदनम् अस्ति यत् राजकीय-आदर्श-उच्चमाध्यमिक-विद्यालये (कोटड़ा इत्यत्र) २३.९.२०१६ तः २५.९.२०१६ दिनाङ्कपर्यन्तं क्रीडाप्रतियोगिताः आयोजिताः भविष्यन्ति।

अहमपि तत्र धावनप्रतियोगितायां भागदिनाङ्कः ग्रहीतुम् इच्छामि। अतः निवेदनम् अस्ति यत् भवन्तः मां क्रीडाप्रतियोगितायां भागं ग्रहीतुम् अनुमतिं प्रदाय अनुग्रहीष्यन्ति।

भवताम् आज्ञाकारी शिष्यः

दिनाङ्कः — योगेशः

२०.०९.२०१६ — कक्षा-दशमी

संकेताधारितं संवादलेखनम्

(१)

मञ्जूषातः उपयुक्तपदानि गृहीत्वा पुत्रस्य अध्ययनविषये पितापुत्रयोः संवादं पूरयतु —

अध्यापकः	**विषये**	**गणिते**	**व्यवस्थां**	**स्थानान्तरणम्**	**अध्ययनं**	**समीचीनं**	**काठिन्यम्**

पिता – रमेश! तव .... कथं प्रचलति?

रमेशः – हे पितः! अध्ययनं तु .... प्रचलति।

पिता – कोऽपि विषयः एतादृशः अस्ति यस्मिन् त्वं .... अनुभवसि?

रमेशः – आम्! .... मम स्थितिः सम्यक् नास्ति। यतोहि अस्माकं विद्यालये इदानीं गणितस्य .... नास्ति।

पिता – त्वं पूर्वं तु माम् अस्मिन् .... न उक्तवान्!

रमेशः – पूर्वं तु अध्यापक-महोदयः आसीत् परं एकमासात् पूर्वमेव तस्य .... अन्यत्र अभवत्।

पिता – अस्तु। अहं तव कृते गृहे एव गणिताध्यापकस्य .... करिष्यामि।

रमेशः – धन्यवादाः।

उदाहरणार्थ-समाधानम् :-

पिता – रमेश! तव **अध्ययनं** कथं प्रचलति?

रमेशः – हे पितः! अध्ययनं तु **समीचीनं** प्रचलति।

पिता – कोऽपि विषयः एतादृशः अस्ति यस्मिन् त्वं **काठिन्यम्** अनुभवसि?

रमेशः – आम्! **गणिते** मम स्थितिः सम्यक् नास्ति। यतोहि अस्माकं विद्यालये इदानीं गणितस्य **अध्यापकः** नास्ति।

पिता – त्वं पूर्वं तु माम् अस्मिन् **विषये** न उक्तवान्!

रमेशः – पूर्वं तु अध्यापक-महोदयः आसीत् परं एकमासात् पूर्वमेव तस्य **स्थानान्तरणम्** अन्यत्र अभवत्।

पिता – अस्तु। अहं तव कृते गृहे एव गणिताध्यापकस्य **व्यवस्थां** करिष्यामि।

रमेशः – धन्यवादाः।

(२)

मञ्जूषायां प्रदत्तपदैः 'जयपुरभ्रमणम्' इति विषये मित्रयोः परस्परं वार्तालापं पूरयतु।

मित्रैः	**जयपुरं**	**कार्यक्रमः**	**दर्शनीयम्**	**भ्रमणार्थम्**	**यात्रानुभवविषये**	**द्रक्ष्यामः**

विनोदः – अंकित! श्वः भवान् कुत्र गमिष्यति?

अंकितः – अहं .... गमिष्यामि।

विनोदः – तत्र किमपि कार्यं वर्तते? अथवा .... एव गच्छति?

अंकितः – कार्यं नास्ति, अहं तु .... सह भ्रमणार्थं गच्छामि।

विनोदः – जयपुरे कुत्र-कुत्र भ्रमणस्य .... अस्ति?

अंकितः – वयं तत्र आमेर-दुर्गं, जयगढ़दुर्गं, गोविन्ददेव-मन्दिरं च ....।

विनोदः – तत्र नाहरगढ़-दुर्गमपि पश्यतु। तदपि .... अस्ति।

अंकितः – यदि समयः अवशिष्टः भविष्यति तर्हि निश्चयेन तत्र गमिष्यामः।

विनोदः – बाढ़म्। मित्र! नमस्ते! इदानीम् अहं गच्छामि। सोमवासरे आवां पुनः मेलिष्यावः। तदा .... वार्तालापं करिष्यावः।

(३)

मञ्जूषायाः उपयुक्तपदानि गृहीत्वा गुरुशिष्ययोः मध्ये क्रीडायाः विषये संवादं पूरयत।

अध्ययनम्	**क्रीडने**	**बहुलाभम्**	**आवश्यकता**	**अधुना**	**करोषि**	**क्रीडाङ्गणे**	**क्रीडायै**

अध्यापकः – प्रवीण! त्वम् अत्र किं .... ?

प्रवीणः – हे गुरो! अहम् .... किमपि न करोमि।

अध्यापकः – तर्हि गच्छ। तव मित्राणि तत्र .... क्रीडन्ति, तैः सह क्रीड।

प्रवीणः – मम .... रुचिः नास्ति। अतः अहं न क्रीडामि।

अध्यापकः – स्वस्थशरीरस्य स्वस्थमनसः च कृते क्रीडायाः अस्माकं जीवने महती .... भवति।

प्रवीणः – यदि अहं क्रीडायां ध्यानं दास्यामि तर्हि मम .... बाधितं भविष्यति।

अध्यापकः – एतद् समीचीनं नास्ति। क्रीडायै स्वल्पसमयम् एव प्रयच्छ। अल्पसमयः अपि शरीराय .... प्रदास्यति।

प्रवीणः – बाढ़म् श्रीमन्! इतः आरभ्य अहं कञ्चित् समयं .... अपि दास्यामि।

(४)

मञ्जूषायां प्रदत्तशब्दानां सहायतया मातापुत्रयोः मध्ये वार्तालापं पूरयतु।

वस्तूनि	**आपणं**	**सायंकाले**	**विद्यालयस्य**	**मातुलः**	**भोजनं**	**त्वं**

माता – राघव! .... किं करोषि?

राघवः – अहं मम .... गृहकार्यं करोमि।

माता – पुत्र! गृहकार्यानन्तरम् .... गत्वा ततः दुग्धं शाकफलानि च आनय।

राघवः – अहं .... पुस्तकं क्रेतुम् आपणं गमिष्यामि तदा दुग्धं शाकफलानि च आनेष्यामि।

माता – सायंकाले न, त्वं तु पूर्वमेव गत्वा आनय।

राघवः – शीघ्रं किमर्थम्?

माता – अद्य तव .... आगमिष्यति, अतः .... समयात् पूर्वमेव पक्ष्यामि।

राघवः – मातुलः आगमिष्यति चेत् अहम् इदानीम् एव गत्वा .... क्रीत्वा आगच्छामि।

अनुवाद-कार्यम्

एतदर्थम् अस्मिन्नेव पुस्तके व्याकरण-भागे कारकं-वाच्यपरिवर्तनम्-अशुद्धिशोधनम् इति प्रकरण-त्रये अभ्यासः करणीयः।

चित्राधारितं वर्णनम्

(१)

निम्नाङ्कितं चित्रं दृष्ट्वा प्रदत्तसंकेतपदानां साहाय्येन स्वविद्यालयस्य विषये सप्तवाक्यानि लिखतु।

ग्रामस्य मध्ये	विंशतिः कक्षाः
षोडश अध्यापकाः	उद्यानम्
क्रीडाङ्गणम्	मध्यान्तरे
क्रीडन्ति	अतीवसुन्दरः

(२)

चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषायां प्रदत्तशब्दानां सहायतया 'अस्माकं जीवने वृक्षाणाम् उपयोगिता' इति विषये सप्तवाक्यानि लिखतु।

अस्मिन् युगे	उपयोगिता प्राणवायुं	
पर्यावरणं	दृश्यते	फलानि
प्राप्नुमः	छाया	काष्ठानि
खगाः	वृक्षाणां कर्तनं नैव	

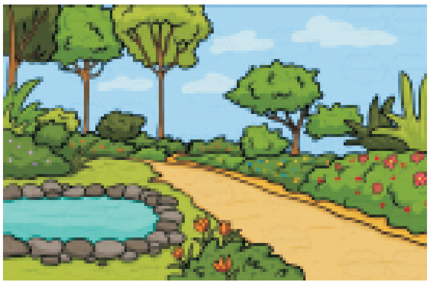

(३)

निम्नाङ्कितं चित्रं दृष्ट्वा प्रदत्तसंकेतपदैः सप्तवाक्यानि लिखत।

राजमार्गस्य चित्रम्	वाहनानि	
शीघ्रं गृहं	भारयुक्तवस्तूनि	
प्रेषयितुं शक्नुवन्ति	दुर्घटनाः	
सावधानेन	चालयामः	सम्भावनाः

(४)

चित्रं दृष्ट्वा निम्नलिखितशब्दानां सहायतया सङ्गणकस्य विषये पञ्चवाक्यानि लिखत।

सङ्गणकस्य	कार्यालये	कार्याणि
सम्पूर्णाः सूचनाः		कर्गदानां प्रयोगः
सङ्गणकज्ञानम्		महती आवश्यकता

कथाक्रमस्य संयोजनम्

संस्कृतकथासाहित्यमतीव समृद्धम् अस्ति। अत्र नैकानां नीतिकथानां महान् संग्रहो वर्तते। तासु काश्चित्-प्रसिद्धाः कथाः अत्र क्रमरहितवाक्येषु अतिसंक्षिप्ततया लिखिताः। तानि कथा-वाक्यानि क्रमेण योजयित्वा कथाक्रमसंयोजनस्य पाठ्यक्रमानुरोधात् रचनात्मक-कौशल-विकासाय अभ्यासः करणीयः।

(१)

क्रमरहितवाक्येषु कथा

(१) घटे जलम् अल्पम् आसीत्।
(२) तस्य मस्तिष्के एकः विचारः समागतः।
(३) एकः पिपासितः काकः आसीत्।
(४) सः पाषाणखण्डानि घटे अक्षिपत्, जलं च उपरि आगतम्।
(५) सः वने एकं घटम् अपश्यत्।
(६) जलं पीत्वा काकः ततः अगच्छत्।

कथाक्रम-संयोजनम्

(१) एकः पिपासितः काकः आसीत्।
(२) सः वने एकं घटम् अपश्यत्।
(३) घटे जलम् अल्पम् आसीत्।
(४) तस्य मस्तिष्के एकः विचारः समागतः।
(५) सः पाषाणखण्डानि घटे अक्षिपत्, जलं च उपरि आगतम्।
(६) जलं पीत्वा काकः ततः अगच्छत्।

(२)

क्रमरहितकथावाक्यानि

(१) मूषकः परिश्रमेण जालम् अकृन्तत्।
(२) एकदा सः जाले बद्धः।
(३) सिंहः जालात्-मुक्तः भूत्वा मूषकं प्रशंसन् गतवान्।
(४) एकस्मिन् वने एकः सिंहः वसति स्म।
(५) सः सम्पूर्णं प्रयासम् अकरोत् परं बन्धनात् न मुक्तः।
(६) तदा तस्य स्वरं श्रुत्वा एकः मूषकः तत्र आगच्छत्।

क्रम-संयोजनम्

(१) एकस्मिन् वने एकः सिंहः वसति स्म।
(२) एकदा सः जाले बद्धः।

(३) सः सम्पूर्णं प्रयासम् अकरोत् परं बन्धनात् न मुक्तः।
(४) तदा तस्य स्वरं श्रुत्वा एकः मूषकः तत्र आगच्छत्।
(५) मूषकः परिश्रमेण जालम् अकृन्तत्।
(६) सिंहः जालात् मुक्तः भूत्वा मूषकं प्रशंसन् गतवान्।

(३)

क्रमरहितकथावाक्यानि

(१) तदा तस्य मुखस्था रोटिका अपि जले पतति।
(२) एकदा कश्चित् कुक्कुरः एकां रोटिकां प्राप्नोत्।
(३) तदाः सः नदीजले स्वप्रतिबिम्बम् अपश्यत्।
(४) सः कुक्कुरः रोटिकां प्राप्तुं तेन सह युद्धार्थं मुखम् उद्घाटयति।
(५) सः रोटिकां मुखे गृहीत्वा गच्छन् आसीत्।
(६) स्वप्रतिबिम्बम् अन्यं कुक्कुरं मत्वा सः तस्य रोटिकां प्राप्तुम् अचिन्तयत्।
(७) अत एव कथ्यते 'लोभः न करणीयः।'

कथाक्रमस्य संयोजनम्

(१) एकदा कश्चित् कुक्कुरः एकां रोटिकां प्राप्नोत्।
(२) सः रोटिकां मुखे गृहीत्वा गच्छन् आसीत्।
(३) तदा सः नदीजले स्वप्रतिबिम्बम् अपश्यत्।
(४) स्वप्रतिबिम्बम् अन्यं कुक्कुरं मत्वा सः तस्य रोटिकां प्राप्तुम् अचिन्तयत्।
(५) सः कुक्कुरः रोटिकां प्राप्तुं तेन सह युद्धार्थं मुखम् उद्घाटयति।
(६) तदा तस्य मुखस्था रोटिका अपि जले पतति।
(७) अत एव कथ्यते 'लोभः न करणीयः।'

(४)

क्रमरहितकथावाक्यानि

(१) एकः बुभुक्षितः शृगालः भोजनार्थं वने इतस्ततः भ्रमति स्म।
(२) लतायां बहूनि पक्वानि द्राक्षाफलानि आसन्।
(३) परं तथापि द्राक्षाफलानि न प्राप्नोत्।
(४) एकस्मिन् स्थाने सः द्राक्षालतां पश्यति।
(५) ''एतानि द्राक्षाफलानि अम्लानि'' इति उक्त्वा कुपितः शृगालः ततः गतः।
(६) तानि खादितुं सः नैकवारं प्रयासम् अकरोत्।

कथाक्रमस्य संयोजनम्

(१) एकः बुभुक्षितः शृगालः भोजनार्थं वने इतस्ततः भ्रमति स्म।
(२) एकस्मिन् स्थाने सः द्राक्षालतां पश्यति।
(३) लतायां बहूनि पक्वानि द्राक्षाफलानि आसन्।
(४) तानि खादितुं सः नैकवारं प्रयासम् अकरोत्।
(५) परं तथापि द्राक्षाफलानि न प्राप्नोत्।
(६) ''एतानि द्राक्षाफलानि अम्लानि'' इति उक्त्वा कुपितः शृगालः ततः गतः।

(५)

क्रमरहितकथावाक्यानि

(१) सः प्रतिदिनं बहून् पशून् हत्वा खादति स्म।
(२) एकदा यदा शशकस्य क्रमः आगतः, तस्य विलम्बागमनेन सिंहः कुपितः जातः।
(३) सिंहः जले स्वप्रतिबिम्बं दृष्ट्वा तस्मिन् कूपे अकूर्दत्।
(४) कस्मिंश्चित् वने एकः सिंहः वसति स्म।
(५) तदा सर्वे पशवः विचारं कृत्वा प्रतिदिनं सिंहस्य पार्श्वे भोजनार्थम् एकं पशुं प्रेषयितुं निश्चितवन्तः।
(६) तदा चतुरः शशकः सिंहं कूपस्य समीपम् अनयत्।
(७) अतः लोके प्रसिद्धं 'बुद्धिर्यस्य बलं तस्य' इति।

कथाक्रमस्य संयोजनम्

(१) कस्मिंश्चित् वने एकः सिंह वसति स्म।
(२) सः प्रतिदिनं बहून पशून् हत्वा खादति स्म।
(३) तदा सर्वे पशवः विचारं कृत्वा प्रतिदिनं सिंहस्य पार्श्वे भोजनार्थम् एकं पशुं प्रेषयितुं निश्चितवन्तः।
(४) एकदा यदा शशकस्य क्रमः आगतः, तस्य विलम्बागमनेन सिंहः कुपितः जातः।
(५) तदा चतुरः शशकः सिंहं कूपस्य समीपम् अनयत्।
(६) सिंहः जले स्वप्रतिबिम्बं दृष्ट्वा तस्मिन् कूपे अकूर्दत्।
(७) अतः लोके प्रसिद्धं 'बुद्धिर्यस्य बलं तस्य' इति।